

राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६

१. पृष्ठभूमि

जलवायु परिवर्तन विश्वव्यापी रूपमा देखापरेको गम्भीर समस्या हो । यसबाट धनी तथा विकसित राष्ट्रहरूको तुलनामा गरीब तथा विकासोन्मुख राष्ट्रहरू बढी प्रभावित भएका छन् । विश्वको कूल हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनमा नगन्य भूमिका भएपनि नेपाल जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल असरहरूको जोखिम उच्च रहेका राष्ट्रहरूमध्ये एक हो । धरातलीय विविधता, कमजोर भौगर्भिक बनावट, संवेदनशील पारिस्थितिकीय प्रणाली र जलवायु तथा सुक्ष्म जलवायु क्षेत्रहरूको विविधता यसका मुख्य कारणहरू हुन् । यसका अतिरिक्त गरिबी, अशिक्षा, सामाजिक असमानता साथै समुदायको जीविकोपार्जन प्राकृतिक स्रोतमा बढी निर्भर रहेका कारणले पनि नेपाल जलवायु परिवर्तनका असरहरूप्रति अझ बढी संवेदनशील मानिएको छ ।

विगत केही दशक यता वायुमण्डलीय तापक्रममा भएको तीव्रतर वृद्धि र त्यसबाट सिर्जित अतिवृष्टि, अनावृष्टि, खडेरीजस्ता जलवायुजन्य प्रकोपहरूबाट नेपालका हिमश्रृङ्खला र हिमनदीहरू एवम् तिनीहरूमा आश्रित पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूमा प्रतिकूल प्रभाव परिरहेको छ । तीव्र गतिमा हिमगलन हुँदै जानाले हिमतालहरूको आकार बढिरहेको छ भने हिमतालहरू फुट्ने खतरा बढ्दै गएको छ । जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असरहरू वन तथा जैविक विविधता, ऊर्जा, मानव स्वास्थ्य, पर्यटन, बसोवास, पूर्वाधार विकास लगायत जीविकोपार्जनसँग सम्बन्धित क्षेत्रहरूमा प्रत्यक्षतः महसुस गरिएको छ भने बाढी, पहिरो, हावाहुरी तथा डढेलो जस्ता जलवायुजन्य प्रकोपहरूका कारण ठूलो मात्रामा हरेक वर्ष धनजनको क्षति भइरहेको छ । यो पृष्ठभूमिमा जलवायु परिवर्तनका असरहरूको जोखिम न्यूनीकरण गर्दै उत्थानशील समाजको निर्माण गर्नेतर्फ विभिन्न तह र बिषयगत क्षेत्रहरूमा नीतिगत मार्गदर्शन गर्ने उद्देश्यले यो राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६ लागु गरिएको छ ।

२. विगतका प्रयासहरू

नेपालले सन् १९९४ मा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय संरचना महासन्धि (United Nations Framework Convention on Climate Change - UNFCCC) को पक्ष राष्ट्र भएदेखि नै जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यहरू सक्रियतापूर्वक सम्पादन गर्दै आएको छ । यस क्रममा वि.सं. २०६५ मा राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम (National Adaptation Programme of Action - NAPA) तयार गरी उक्त कार्यक्रमले पहिचान गरेका जलवायु अनुकूलन परियोजनाहरू सञ्चालन गरिएको छ । यी परियोजनाहरूबाट सङ्कटासन्न घरधुरी र समुदायको जोखिम न्यूनीकरण गर्ने र अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्नेतर्फ उल्लेखनीय उपलब्धी हासिल भएको छ । यस्तै वि. सं. २०६७ मा जलवायु परिवर्तन नीति तर्जुमा गरी लागु गरियो । यसैगरी हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरणको क्षेत्रमा स्थानीय समुदायको सहभागितामा सञ्चालित सामुदायिक वन कार्यक्रमले अहम् भूमिका खेल्दै

आएको छ । कार्बन संचितिकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनमा कृषि वन तथा निजी वन विकास कार्यक्रमको भूमिका समेत उल्लेख्य छ । वन विनास र वन क्षयीकरणबाट हुने हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कटौती गर्न नेपाल राष्ट्रिय रेड रणनीति कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा नीतिगत समन्वय गर्न वि.सं. २०६६ मा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा विज्ञहरु समेत संलग्न जलवायु परिवर्तन परिषद् र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरुको संयोजन गर्न बहुपक्षीय सरोकारवालाहरुको सहभागिता रहेको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी समन्वय समितिको गठन गरिएको छ । यसैगरी जलवायु परिवर्तनको समग्र विषयमा विभिन्न तह र क्षेत्रमा समन्वय गर्न महासन्धिको सम्पर्क बिन्दु (Focal Point) को रूपमा कार्य गर्दै आइरहेको वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन महाशाखाको व्यवस्था गरिएको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगबाट जलवायु बजेट सङ्केत (Budget Code) प्रयोग गरिँदै आएको छ । यस्तै वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रले जलवायु एवम् कार्बन इकाई स्थापना गरी स्वच्छ विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism - CDM) सँग सम्बन्धित कार्यहरु अगाडि बढाएको छ ।

नेपालको सहस्राब्दी विकास लक्ष्य, २०५८ र दिगो विकास लक्ष्य, २०५९ ले पनि प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा जलवायु परिवर्तनका विषयलाई सम्बोधन गरेका छन् । जलवायु परिवर्तनलाई स्थानीय विकास योजनामा एकीकृत गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०६७ मा स्थानीय अनुकूलन कार्य योजना (Local Adaptation Plans of Action - LAPA) को कार्यान्वयन खाका तयार गरिएको छ । सो खाका बमोजिम विभिन्न जोखिमयुक्त क्षेत्रमा स्थानीय अनुकूलन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिएको छ । साथै समुदायस्तरमा विभिन्न सामुदायिक सङ्घ संस्था, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र र अन्य संस्थाको सहयोगमा समुदाय केन्द्रित अनुकूलन योजना समेत लागु भइरहेका छन् । यसैगरी जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय संरचना महासन्धिको पक्षराष्ट्रको हैसियतले सन् २००४ मा प्रारम्भिक राष्ट्रिय सञ्चार प्रतिवेदन र सन् २०१४ मा दोस्रो राष्ट्रिय सञ्चार प्रतिवेदन महासन्धिको सचिवालयमा पेश गरिएको छ ।

३.वर्तमान स्थिति

जलवायु परिवर्तन नीति २०६७ र सो अन्तर्गत बनेका रणनीति तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन भइरहेका छन् भने राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (National Adaptation Plan - NAP) तयारीको प्रक्रियामा रहेको छ । विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी एवम् सामुदायिक सङ्घ संस्थाहरुमार्फत जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभावको उच्च जोखिममा रहेका क्षेत्र र समुदाय लक्षित गरी अनुकूलन कार्यक्रमहरु सञ्चालन भइरहेका छन् ।

जलवायु परिवर्तनको विषयसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय प्रक्रियामा नेपालको सक्रिय सहभागिता रहँदै आएको छ । यस क्रममा सन् २०१९ भित्र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय संरचना महासन्धिको सचिवालयमा उपलब्ध गराउने गरी तेस्रो राष्ट्रिय सञ्चार प्रतिवेदन तयारीको क्रममा छ । यस्तै नेपालले क्योटो अभिसन्धि, पेरिस सम्झौता, सेन्डाई खाका र दिगो विकास लक्ष्यको पक्षराष्ट्र भई अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्राप्त अवसरहरुलाई राष्ट्रिय

आवश्यकता बमोजिम सदुपयोग गर्नुको साथै सो अनुरूपका दायित्वहरु समेत निर्वाह गर्दै आएको छ । पेरिस सम्झौताको पक्षराष्ट्रको हैसियतले सन् २०१६ मा पेश गरिएको राष्ट्रिय निर्धारित योगदान (Nationally Determined Contributions - NDC) अद्यावधिक गर्ने र क्योटो अभिसन्धी अन्तर्गत दोहा संशोधनलाई स्वीकृति दिने गरी काम अगाडि बढाइएको छ । जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय वित्तमा सिधा पहुँच स्थापित गर्न नेपालका सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रका सङ्घ संस्थाहरुलाई मान्यता प्रदान गर्ने प्रक्रिया समेत अगाडि बढाइएको छ ।

४. समस्या तथा चुनौति

नेपालको राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र जनजीवनका धेरै क्षेत्रहरुमा जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभावहरु परेका छन् र यस्ता प्रभावहरु भविष्यमा अझ बढ्ने अनुमान गरिएको छ । यस्तो अवस्थामा बहुपक्षीय मुद्दाको रूपमा रहेको जलवायु परिवर्तनको विषयमा अन्तरक्षेत्रगत निकायहरुबीच बुझाइमा एकरूपता नहुनु साथै समन्वयको कमी हुनु, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव तथा जलवायुजन्य प्रकोपबाट हुने क्षति सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान र आधारभूत तथ्याङ्कको कमी हुनु, जलवायु परिवर्तनको विषय समग्र विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण हुन नसक्नु तथा समस्या सम्बोधनको लागि संस्थागत क्षमता, वित्तिय स्रोत, प्रविधि र ज्ञानको कमी रहनु जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा रहेका मुख्य समस्याहरु हुन् ।

यस सन्दर्भमा भौगोलिक रूपले पहाडी र भूपरिवेष्ठित एवम् आर्थिक रूपले अति कम विकसित राष्ट्र नेपालमा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन गरी जलवायु उत्थानशील समुदायको निर्माण गर्नु आफैँमा चुनौतिपूर्ण छ । खासगरी नेपालले सन् २०३० सम्ममा कम विकसित राष्ट्रबाट मध्यम स्तरको आम्दानी भएको राष्ट्रको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य लिएको सन्दर्भमा विकासका गतिविधिहरुमा तिब्रता आउने र कतिपय क्षेत्रमा जलवायु र विकासका मुद्दाहरुबीच सामन्जस्यता ल्याउने चुनौति छ । यसैगरी जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित नेपालका विशिष्टिकृत विषयहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरुमा जलवायु परिवर्तनबाट जोखिममा परेका देशहरुको साझा आवाजको रूपमा स्थापित गर्दै जलवायु वित्तमा पहुँच अभिवृद्धि गर्नु समेत चुनौतिपूर्ण छ ।

५. नयाँ नीतिको आवश्यकता

वि. सं. २०६७ मा जलवायु परिवर्तन नीति लागु गरिएपश्चात जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय आयामहरुमा आएको परिवर्तनलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्न उक्त नीतिको कार्यान्वयनबाट प्राप्त सिकाई समेतको आधारमा नयाँ नीति तर्जुमा गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

मूलतः नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने मौलिक हकको प्रत्याभूति गर्दै दिगो र वातावरण अनुकूल विकास, नविकरणीय ऊर्जाको प्रवर्द्धन, औद्योगिक तथा भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्ने जोखिमको न्यूनीकरण, यातायात क्षेत्रमा वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता एवम् पर्यावरण अनुकूल पर्यटनको विकास जस्ता जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अवधारणाहरुलाई राज्यका नीतिको

रूपमा अङ्गिकार गरेको छ । मुलुक सङ्घीय संरचनामा गएको र सो अनुरूप जलवायु परिवर्तनका मुद्दाहरूलाई तीनै तहका नीति तथा कार्यक्रमहरूमा एकीकृत गर्दै जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न एवम् जलवायुमैत्री विकासद्वारा नेपाल सरकारले लिएको "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को अवधारणालाई टेवा पु-याउन यो नीतिको आवश्यकता परेको हो ।

अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भमा नेपालले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पेरिस सम्झौताको पक्षराष्ट्र भई राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान मार्गचित्र समेत पेश गरिसकेको छ । नेपालले पेरिस सम्झौता, दिगो विकास लक्ष्य र विपद् व्यवस्थापनका लागि सेन्डाई खाकालाई समेत अनुमोदन गरेको अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व पूरा गर्दै राष्ट्रिय प्राथमिकता र स्थानीय आवश्यकता अनुरूप जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन गर्न महासन्धिको संरचनाहरूमार्फत वित्तिय, प्राविधिक एवम् अन्य सहयोगका अवसरहरूको उपयोग गर्न समेत यो नीति आवश्यक रहेको छ ।

६. लक्ष्य

जलवायु उत्थानशील समाजको विकास गरी राष्ट्रको सामाजिक आर्थिक समृद्धिमा योगदान पु-याउने ।

७. उद्देश्यहरू

- (क) सङ्कटासन्न र जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका व्यक्ति, परिवार, समूह र समुदायको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- (ख) जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल असर तथा प्रभावको जोखिममा रहेका पारिस्थितीकीय प्रणालीहरूको उत्थानशीलता विकास गर्ने ।
- (ग) न्यून कार्बन उत्सर्जन विकासको अवधारणा अवलम्बन गर्दै हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (घ) जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तिय स्रोतहरूको न्यायोचित परिचालन गर्ने ।
- (ङ) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अनुसन्धान, प्रविधि विकास र सूचना सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- (च) राज्यका सबै तह र विषयगत क्षेत्रका नीति, रणनीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा जलवायु परिवर्तनका विषयहरूलाई मूलप्रवाहीकरण वा आन्तरिकीकरण गर्ने ।
- (छ) जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

८. नीतिहरू

माथि उल्लिखित लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू पूरा गर्न देहाय बमोजिमका विषय क्षेत्रगत तथा अन्तरविषय क्षेत्रगत नीति एवम् रणनीति तथा कार्यनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ ।

क्षेत्रगत नीति एवम् रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

८.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

नीति

जलवायुमैत्री कृषि प्रणाली अवलम्बन गरी खाद्य सुरक्षा, पोषण तथा जीविकोपार्जनमा सुधार गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) गरीब, सिमान्तकृत, भूमिहीन, आदिवासी तथा सङ्कटासन्न घरधुरी, महिला तथा अपांगता भएका व्यक्तिहरूलाई लक्षित गरी कृषिमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
- (ख) सुख्खा तथा बढी पानी जम्ने क्षेत्रहरूको निम्ति उपयुक्त हुने कृषिवालीहरूको पहिचान गरी प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- (ग) खडेरी तथा शितलहर जस्ता जलवायुजन्य प्रकोपहरूबाट बालीनालीको सुरक्षा गर्ने प्रविधिहरूको विकास र विस्तार गरिनेछ ।
- (घ) पानी किफायती सिंचाइ प्रविधिको प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- (ङ) वाली विविधिकरण, कृषि जैविक विविधताको संरक्षण र प्राङ्गारिक खेती प्रणालीलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- (च) पोषण सुरक्षालाई दृष्टिगत गरी ग्रामीण भेगका घरधुरीमा बाली विविधिकृत करेसावारी एवम् घरबगैँचाको विकास गरिनेछ ।
- (छ) बाँझो कृषियोग्य जमीनमा बहुउपयोगी रुख प्रजातिहरू सहितको कृषिवन प्रणालीको विकास र प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- (ज) कृषि क्षेत्रको भू-उपयोग योजना तर्जुमा गर्दा जलवायु परिवर्तनबाट पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावहरूको जोखिम विश्लेषण गरिनेछ ।
- (झ) जलवायुमैत्री खेती प्रणालीसँग सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान, सीप र अभ्यास एवम् नवीनतम प्रविधिको अभिलेखन, प्रवर्द्धन र विस्तार गरिनेछ ।
- (ञ) कृषि प्रसार कार्यक्रमहरू मार्फत कृषकहरूलाई मौसम सम्बन्धी पूर्वसूचना प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

(ट) कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रमा उत्पादन, सङ्कलन, प्रशोधन र भण्डारणको लागि न्यून कार्बन उत्सर्जन तथा ऊर्जा किफायती प्रविधिहरूलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

(ठ) कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रमा जलवायुजन्य प्रकोपहरूबाट हुने विपद् (जोखिम) को बिमा गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

८.२ वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण

नीति

जलवायु उत्थानशील पारिस्थितिकीय प्रणालीको विकास गरी दिगो वातावरणीय सेवाहरूको सुनिश्चितता गरिनेछ ।
रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

(क) दिगो वन व्यवस्थापनलाई अवलम्बन गर्दै वनको कार्बन संचिति वृद्धि गरिनेछ ।

(ख) जलवायुजन्य जोखिमबाट प्रभावित भिरालो तथा हैसियत कम भएको वन क्षेत्र र नदी उकास जमीनमा कृषिवनको विकास गरिनेछ ।

(ग) जलवायु परिवर्तनको जोखिममा रहेका सिमसार क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

(घ) जलवायु परिवर्तनको जोखिममा रहेका दुर्लभ तथा लोपोन्मुख वन्यजन्तु र वनस्पति एवम् सम्बेदनशील पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण गर्न कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

(ङ) एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन गर्दा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रमहरूलाई मूलप्रवाहीकरण गरिनेछ ।

(च) जलाधार तथा भू-परिधि व्यवस्थापनका असल अभ्यासहरूलाई अनुकूलन कार्यक्रममा समावेश गरी स्थानीय समुदायको अनुकूलन क्षमता वृद्धि गरिनेछ ।

(छ) चुरे लगायत अन्य जोखिमपूर्ण क्षेत्रको जलवायु परिवर्तनका असरहरूप्रतिको संवेदनशीलतालाई मध्यनजर गर्दै एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

(ज) वनमा लाग्ने रोग, किरा, खडेरी, डढेलो र मिचाहा प्रजातिको प्रकोपको न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गरिनेछ ।

(झ) रेड प्लस (REDD+) तथा स्वच्छ विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism) मार्फत कार्बन सञ्चितिबाट प्राप्त आर्थिक लाभको न्यायोचित वितरण गरिनेछ ।

(ञ) पारिस्थितिकीय प्रणालीमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रम र स्थानीय स्तरबाट संरक्षण कार्यमा गरिएको

योगदानबाट प्राप्त वातावरणीय सेवा वापत भुक्तानी गर्ने प्रणाली (Payment for Ecosystem Services) को विकास र विस्तार गरिनेछ ।

८.३ जलस्रोत तथा ऊर्जा

नीति

जलस्रोतको बहुउपयोग र न्यून कार्बन ऊर्जाको उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गर्दै ऊर्जा सुरक्षाको सुनिश्चितता गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) जलवायु परिवर्तनले पानीको उपलब्धता र पहुँचमा पार्ने असरलाई दृष्टिगत गर्दै जोखिमयुक्त क्षेत्र र बस्तीहरूमा पानीको सञ्चिति, बहुउपयोग र किफायती प्रयोग गर्ने विधिहरूको विकास र प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- (ख) भूमिगत जलस्रोतको पुनर्भरण एवम् बहुउपयोगको निम्ति वर्षातको पानी सङ्कलन गर्ने पोखरीहरूको निर्माण गरिनेछ ।
- (ग) शहरी क्षेत्रमा भूमिगत जलस्रोतको दिगो उपयोगको निम्ति मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ ।
- (घ) नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा उपयोग एवम् ऊर्जा किफायती प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- (ङ) जलविद्युत, खानेपानी तथा सिंचाई लगायतका पूर्वाधारहरू निर्माण गर्दा वातावरणमैत्री स्थानहरूको छनौट र जलवायुमैत्री प्रविधिहरूको प्रयोग गरिनेछ ।
- (च) जलविद्युत उत्पादन गर्दा नदीको पारिस्थितिकीय प्रणालीमा पर्ने प्रतिकूल प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।
- (छ) हिमताल बिस्फोटको जोखिम न्यूनीकरणका लागि पानीको सतह कम गर्दै सुरक्षित निकासको व्यवस्था गरिनेछ ।
- (ज) विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरूमा मौसम मापन केन्द्रहरूको विस्तार एवम् क्षमता अभिवृद्धि गर्दै मौसम सम्बन्धी सूचना प्रवाहलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।

८.४ ग्रामीण र शहरी बसोबास

नीति

सुरक्षित, दिगो र उत्थानशील बसोबास र पूर्वाधार विकास गरी जलवायुमैत्री गाउँ र शहर निर्माण गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) स्थानीय स्तरमा भू-उपयोग योजना तर्जुमा गर्दा जलवायु परिवर्तनका जोखिमहरूको आधारमा वन, कृषि, आवास तथा औद्योगिक क्षेत्रहरूको निर्धारण गरिनेछ ।
- (ख) अव्यवस्थित शहरी तथा ग्रामीण बस्तीहरू एवम् जलवायुजन्य जोखिम क्षेत्रमा बसोबास गरेका घरपरिवार र समुदायमा पर्ने जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल असरहरू न्यूनीकरण गर्न अनुकूलन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
- (ग) बस्ती विकास योजनाहरूमा न्यून उत्सर्जन प्रविधि एवम् अनुकूलन कार्यक्रमहरू समावेश गरिनेछ ।
- (घ) ग्रामीण र शहरी बस्ती पूर्वाधार एवम् घरहरू व्यवस्थित गर्न मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ ।
- (ङ) ग्रामीण र शहरी बस्ती निर्माण गर्दा हरित गाउँ/शहरको अवधारणा अनुसरण गर्दै सडक किनारा र खाली रहेका जमीनमा वृक्षारोपण गर्नुका साथै उद्यानहरू निर्माण गरिनेछ ।
- (च) शहरी क्षेत्रका सडकहरू निर्माण गर्दा पैदल मार्ग र साइकल लेनको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.५ उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार

नीति

भरपर्दो, दिगो र न्यून कार्बन प्रविधियुक्त उद्योग, यातायात र भौतिक पूर्वाधारको विकास गरी जलवायु उत्थानशील आर्थिक विकासको अवधारणा अवलम्बन गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) उद्योग तथा यातायात क्षेत्रका हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन हुने मुख्य विन्दु र कारकहरू पहिचान गरी न्यूनीकरणका लागि मापदण्डहरू बनाई लागु गरिनेछ ।
- (ख) उद्योग, यातायात र भौतिक पूर्वाधारको क्षेत्रमा ऊर्जा किफायती प्रविधि र विद्युतीय ऊर्जाको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- (ग) उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार विकास गर्दा वातावरणमैत्री स्थानहरूको छनौट र जलवायुमैत्री प्रविधिहरूको प्रयोग गरिनेछ ।
- (घ) भौतिक पूर्वाधारहरूको डिजाइन र निर्माण गर्दा जलवायुजन्य जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू अनुसरण गरिनेछ ।

(ड) विद्युतीय सवारी साधनको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

(च) संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व मार्फत उद्योग र यातायात, विशेष गरी हवाई यातायात क्षेत्रमा हुने उत्सर्जन न्यूनीकरणमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन र परिचालन गरिनेछ ।

(छ) निश्चित समयवधि पार गरेका तथा अत्यधिक प्रदुषणयुक्त यातायातका साधनहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा क्रमशः विस्थापित गर्दै लगिनेछ ।

८.६ पर्यटन एवम् प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा

नीति

पर्यटन क्षेत्रलाई जलवायुमैत्री बनाउँदै महत्वपूर्ण प्राकृतिक, सांस्कृतिक र सामाजिक सम्पदाहरूको संरक्षण र विकास गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

(क) पर्यापर्यटन, हरित पैदल मार्ग र पर्यटन गन्तव्यहरूको विविधिकरण जस्ता जलवायुमैत्री पर्यटनका अवधारणाहरूलाई पर्यटन क्षेत्रको विकासमा मूलप्रवाहीकरण गरिनेछ ।

(ख) पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा नवीकरणीय ऊर्जा र ऊर्जा किफायती प्रविधिको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्दै शुन्य उत्सर्जनको अवधारणा लागु गरिनेछ ।

(ग) पर्यटन व्यवसायलाई भरपर्दो र सुरक्षित बनाउन पर्वतारोहण र पदमार्ग यात्रालाई लक्षित गरी मौसम सम्बन्धी सूचना प्रवाहलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।

(घ) जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावको जोखिममा रहेका प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको पहिचान गरी त्यस्ता क्षेत्रहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन गरिनेछ ।

(ड) निजी क्षेत्र र समुदायलाई जलवायुमैत्री पर्यटन कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रोत्साहन गरिनेछ ।

८.७ स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई

नीति

जलवायुजन्य प्रकोपबाट मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्दै स्वस्थ जीवनयापनको वातावरण तयार गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जित रोगवाहक किटाणु तथा संक्रामक रोगको महामारी फैलिन नदिन पूर्वतयारी, पूर्वानुमान तथा रोकथाम गर्ने संयन्त्रको विकास गरिनेछ ।
- (ख) स्वच्छ खानेपानीमा पहुँच र सर्वसुलभ उपलब्धता वृद्धि गर्न पानीका स्रोतहरूको संरक्षण, वर्षातको पानीको सङ्कलन र भण्डारण तथा पानी किफायती प्रविधिहरूको विकास र विस्तार गरिनेछ ।
- (ग) घरेलु तथा होटल व्यवसाय र अस्पतालहरूबाट निस्कने फोहरमैलाको स्रोतमै वर्गीकरण गरी जोखिमपूर्ण र घातक फोहरजन्य पदार्थको उचित व्यवस्थापन र अन्य जैविक फोहरहरूलाई ऊर्जा उत्पादनमा प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।

८.८ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र ब्यवस्थापन

नीति

जलवायुजन्य प्रकोपहरूबाट व्यक्तिको जीवन तथा सम्पत्ति, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन, भौतिक पूर्वाधार र सांस्कृतिक एवम् वातावरणीय सम्पदामा हुने क्षतिको न्यूनीकरण गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) जलवायुजन्य प्रकोपको रोकथाम, न्यूनीकरण र पूर्वतयारी गर्न सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
- (ख) बाढी, पहिरो, भू-क्षय, खडेरी, चट्याङ्ग, हावाहुरी, तातो हावाको लहर, शीतलहर, वन डढेलो, आगलागी, महामारी लगायतका प्रकोपहरूको अनुगमन, पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणाली विकास गरी पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- (ग) जलवायुजन्य विपद् सम्बन्धी सूचना सङ्कलन गर्ने प्रणालीलाई थप व्यवस्थित र व्यापक बनाइनेछ ।
- (घ) जलवायुजन्य विपद् जोखिम सम्बन्धी पूर्वसूचनामा सबै वर्ग, तह र क्षेत्रको पहुँच पुग्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- (ङ) विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना तथा कार्यक्रमहरूसँग एकीकृत गरिनेछ ।
- (च) जलवायुजन्य प्रकोपहरूबाट हुने क्षतिबाट पुनरुत्थानका लागि अति सङ्कटासन्न र जोखिममा रहेका व्यक्ति र परिवारहरूको सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गरिनेछ ।

- (छ) जलवायुजन्य विपद् पश्चातको उद्धार, पुनःस्थापना र पुनर्निर्माणको लागि योजनाबद्ध कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- (ज) जलवायुजन्य विपद् व्यवस्थापनमा सामुदायिक सङ्घसंस्था तथा निजी क्षेत्रलाई परिचालन गरिनेछ ।
- (झ) उत्थानशील समाजको निर्माणका लागि विपद् सुरक्षित संस्कृति (Culture of Safety) को विकास गर्न मापदण्डहरू निर्माण गरिनेछ ।
- (ञ) जलवायु परिवर्तनको कारण अन्तर्राष्ट्रिय सीमा वारपारमा हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न तथा असरसँग अनुकूलित हुन द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सहयोगको विकास तथा विस्तार गरिनेछ ।

अन्तरविषयगत क्षेत्रहरू

८.९ लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशिता, जीविकोपार्जन र सुशासन नीति

जलवायु सम्बद्ध नीति निर्माण, संस्थागत संरचना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सुशासन र लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गर्दै जीविकोपार्जनमा सहजीकरण गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित विषयमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, थारु, मुस्लिम, उत्पिडित वर्ग, पिछडा वर्ग, पिछडिएको क्षेत्र, अल्पसङ्ख्यक, सिमान्तकृत, किसान, श्रमिक, युवा, बालवालिका, ज्येष्ठ नागरिक र सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका, गर्भावस्थाका, अशक्त तथा विपन्न व्यक्ति वा समूहहरूको चासोलाई सम्बोधन गरिनेछ ।
- (ख) जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावहरूको जोखिममा रहेका घरधुरी र समुदायलाई लक्षित गरी जलवायु उत्थानशील जीविकोपार्जनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
- (ग) जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावित घरधुरी, समुदाय एवम् जोखिम क्षेत्रहरूको पहिचान गरी स्थानीय ज्ञान, सीप तथा प्रविधि अनुरूप अनुकूलनका उपायहरूको अवलम्बन गरिनेछ ।
- (घ) विभिन्न भाषा, वर्ग, संस्कृति, उमेर, लिङ्ग र अपाङ्गता भएका व्यक्ति र समूहहरूको जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित सूचना र प्रविधिमा पहुँच अभिवृद्धि गरिनेछ ।

(ड) जलवायु अनुकूलन कार्यक्रमलाई सामाजिक तथा आर्थिक विकास एवम् वैकल्पिक आय आर्जन र गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरूसँग आबद्ध गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

(च) जलवायु अनुकूलन तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सक्रिय जनसहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।

८.१० जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास

नीति

जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र जोखिम सम्बन्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्दै न्यूनीकरण र अनुकूलनका उपायहरु अवलम्बन गर्न स्थानीय समुदाय लगायत सबै सरोकारवालाहरुको क्षमता विकास गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरु

(क) विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरुमा जलवायु परिवर्तनको असर र जोखिम एवम् न्यूनीकरण र अनुकूलनका उपायहरु सम्बन्धमा सञ्चार माध्यमहरुबाट प्रचार प्रसार गरिनेछ ।

(ख) जलवायु परिवर्तनका कारण, असर र प्रभावहरु एवम् जलवायुमैत्री परम्परागत ज्ञान, सीप र अभ्याससँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई औपचारिक तथा अनौपचारिक शैक्षिक पाठ्यक्रमहरुमा समावेश गरिनेछ ।

(ग) विभिन्न लक्षित समूहको लागि उपयुक्त हुने तथ्याङ्क, सूचना, सिकाई तथा असल अभ्यास सहितका ज्ञानमूलक सामग्रीहरु तयार गरी वितरण गरिनेछ ।

(घ) जलवायु उत्थानशीलतालाई विकास कार्यक्रमहरुमा मूलप्रवाहीकरण गर्न तीनै तहका सम्बद्ध सरकारी, गैरसरकारी तथा प्राञ्जिक निकाय एवम् सामुदायिक सङ्घ संस्थाहरुको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।

(ड) स्थानीय स्तरमा जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु स्थानीय सरकारी निकाय, गैर सरकारी तथा सामुदायिक सङ्घ संस्था एवम् नागरिक समाजको सहभागितामा सञ्चालन गरिनेछ ।

(च) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा युवा जनशक्तिको क्षमता विकास गरी परिचालन गरिनेछ ।

(छ) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सूचना आदानप्रदान र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको विकास तथा विस्तार गरिनेछ ।

(ज) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सन्धि, अभिसन्धि र महासन्धिको नियमित सभा सम्मेलनहरुमा नेपालका

- चासोहरुलाई सशक्त रुपमा उठान र स्थापित गर्न सम्बद्ध जनशक्तिको क्षमता विकास गरिनेछ ।
- (झ) विषम मौसमी घटनाहरु (Extreme Weather Events) को अभिलेखिकरण गरी जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रमहरुमा सदुपयोग गरिनेछ ।
- (ञ) अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्तमा सहज र सिधा पहुँचको लागि राष्ट्रिय कार्यान्वयन निकायहरुको पहिचान गरी क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- (ट) विद्यालयमा रहेका विपद् सम्पर्क व्यक्ति (Focal Point) लाई जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिनुका साथै माध्यमिक विद्यालयमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्य गर्न इको क्लब (Eco Club) गठन गरिनेछ ।

८.११ अनुसन्धान, प्रविधि विकास तथा प्रसार

नीति

जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित अध्ययन, अनुसन्धान एवम् प्रविधि विकास र प्रसारलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरु

- (क) जलवायु परिवर्तनले विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरुमा पारेको असरको नियमित अध्ययन अनुसन्धान गर्दै यसको नतिजालाई निर्णय प्रकृत्यासँग आवद्ध गरिनेछ ।
- (ख) जलवायु परिवर्तनका कारण विभिन्न भौगोलिक र विषयगत क्षेत्रहरुमा पारेको आर्थिक तथा गैरआर्थिक हानी तथा नोकसानीको अनुसन्धान एवम् राष्ट्रिय तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने कार्य नियमित रुपमा गरिने छ ।
- (ग) नदी, हिमपहिरो, सिमसार र संवेदनशील पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुमा पर्ने जोखिमको नियमित अनुगमन र वैज्ञानिक विश्लेषण गरिनेछ ।
- (घ) जल, स्थल र वायु प्रदूषणबाट सिर्जित अंगार मिश्रित कार्बन (Black Carbon) एवम् अन्य हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने प्रविधिको विकास गरिने छ ।
- (ङ) आवधिक रुपमा हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनका स्रोतहरु पहिचान गर्दै तिनीहरुबाट हुने उत्सर्जनको मापन र उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनेछ ।
- (च) जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र प्रवृत्ति पहिचान गर्न मौसम मापन केन्द्रहरुको सञ्जाल विस्तार गरी तत्कालीन तथ्याङ्कहरु (Real Time Data) को सङ्कलन, विश्लेषण र सम्प्रेषण गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

- (छ) अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुरूप राष्ट्रिय सञ्चार (National Communication), प्रतिवेदन, राष्ट्रिय निर्धारित योगदान (Nationally Determined Contributions), अनुकूलन सञ्चार (Adaptation Communication) र अन्य प्रतिवेदनहरू तयार गरिनेछ।
- (ज) जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन सम्बन्धी प्रविधिहरूको आवश्यकता पहिचान गरी प्रविधि विकास कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ।
- (झ) जलवायुमैत्री परम्परागत एवम् प्रकृतिमा आधारित प्रविधिहरूको विकास र प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- (ञ) अनुकूलन योजना तर्जुमा गर्न सघाउ पु-याउन आवधिक रूपमा सङ्कटासन्नता तथा जोखिम मूल्याङ्कन गरिनेछ।
- (ट) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धानमा युवा अनुसन्धानकर्ताहरूलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- (ठ) जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित अध्ययन, अनुसन्धानलाई प्रभावकारी बनाउन द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको विकास तथा विस्तार गरिनेछ।
- (ड) जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन सम्बन्धी अनुसन्धान तथा प्रविधि विकास गर्न निजी क्षेत्रको सहभागितामा जोड दिइनेछ।

८.१२ जलवायु वित्त व्यवस्थापन

नीति

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय स्रोतको पहिचान गर्नुका साथै यस सम्बन्धी द्विपक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय स्रोतमा पहुँच बढाई सबै स्रोतको न्यायोचित रूपमा परिचालन गरिनेछ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- (क) रेडप्लस, हरित जलवायु कोष, अन्तर्राष्ट्रिय वातावरणीय सुविधा, अनुकूलन कोष, जलवायु लगानी कोष, कार्वन व्यापार जस्ता द्विपक्षीय र बहुपक्षीय अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक संयन्त्रहरूबाट वित्तीय स्रोतको प्राप्ति र परिचालन गरिनेछ।
- (ख) अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रहरूमार्फत प्राप्त जलवायु वित्त परिचालन गर्दा प्रशासनिक खर्च कम गर्दै कमिमा ८० प्रतिशत रकम स्थानीय स्तरमा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा परिचालन हुने सुनिश्चितता गरिनेछ।
- (ग) सबै तहका विषय क्षेत्रगत योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तन बजेट विनियोजन सुनिश्चित गर्ने र जलवायु परिवर्तन

बजेट कोडलाई परिमार्जन गरी संस्थागत गरिनेछ ।

(घ) महिला, अल्पसङ्ख्यक, पिछडिएका वर्ग, जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावित क्षेत्र र सङ्घटासन्न समुदाय लक्षित बजेट विनियोजन सुनिश्चित गरिनेछ ।

(ङ) हरित सम्झौता (Green Bond), मिश्रीत वित्त (Blended Finance), नतीजामा आधारित वित्त (Result-based Financing), कार्बन अफसेट (Carbon Offset) र संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व (Corporate Social Responsibility) को माध्यमबाट निजी क्षेत्रको वित्त परिचालनलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

९. संस्थागत संरचना

(क) यस नीतिको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न बूँदा ८.१ देखि ८.८ सम्मका नीति, रणनीति तथा कार्यनीतिहरू सङ्घ र प्रदेशका तत् सम्बन्धी विषयगत मन्त्रालय एवम् स्थानीय तहबाट, ८.९ देखि ८.१२ सम्मका अन्तरविषयगत नीति, रणनीति तथा कार्यनीतिहरू समेतलाई समावेश गर्दै आ-आफ्नो योजना र कार्यक्रमहरूमा एकीकृत गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

(ख) राष्ट्रिय स्तरमा जलवायु परिवर्तनको विषयमा नीतिगत समन्वय गर्न एक परिषद्को गठन गरिनेछ र कार्यगत समन्वय वन तथा वातावरण मन्त्रालयले गर्नेछ ।

(ग) जलवायु परिवर्तनको विषयमा समन्वय गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालयको संयोजकत्वमा एक अन्तरमन्त्रालयगत समन्वय समिति गठन गरिनेछ ।

(घ) प्रदेश स्तरमा जलवायु परिवर्तन हेर्ने विषयगत मन्त्रालयद्वारा प्रदेशको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यहरूको संयोजन गरिनेछ ।

(ङ) सङ्घ र प्रदेशका सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयहरूमा र स्थानीय तहहरूमा जलवायु परिवर्तन शाखा, एकाइ वा सम्पर्क बिन्दु (Focal Point) को व्यवस्था गरिनेछ ।

(च) जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन सम्बन्धी अनुसन्धान, प्रविधि विकास र प्रसारमा सहजीकरण गर्न एक जलवायु परिवर्तन अनुसन्धान केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

१०. नीति कार्यान्वयनमा सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका

यस नीतिको परिधि भित्र रही प्रदेश र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमहरू प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो नीति तथा कानूनमा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्न सक्नेछन् । यो नीतिको कार्यान्वयनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका निम्न बमोजिम हुनेछ ।

सङ्घ

- (क) यो नीति अनुरूप कानून र मापदण्डहरू तयार गरी लागु गर्ने, गराउने ।
- (ख) राष्ट्रिय अनुकूलन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- (ग) अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपका जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित कार्यक्रम तथा परियोजनाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- (घ) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी द्विपक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तिय स्रोतहरूमा पहुँच बढाउने तथा राष्ट्रिय स्रोतको समेत पहिचान गरी परिचालन गर्ने, गराउने ।
- (ङ) कार्बन रजिष्ट्री तयार गर्ने तथा कार्बन व्यापारमा समन्वय र सहजीकरण गर्ने ।
- (च) जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय स्तरमा समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- (छ) राष्ट्रिय तथ्याङ्कहरू अद्यावधिक गर्नुका साथै प्रतिवेदनहरू तयार गरी सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा पेश गर्ने ।
- (ज) जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय फोरम र प्रक्रियामा सहभागिता र समन्वय गर्ने ।

प्रदेश

- (क) यो नीति अनुरूप प्रदेशस्तरीय नीति, निर्देशिका, मापदण्ड र योजनाहरू तयार गरी लागु गर्ने, गराउने ।
- (ख) प्रदेशभित्र सञ्चालित जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन कार्यक्रमहरूको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने, गराउने ।
- (ग) जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित कार्यक्रम तथा परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न सङ्घ तथा स्थानीय तहसँग समन्वय गर्ने ।

स्थानीय तह

- (क) यो नीति अनुरूप स्थानीय तहस्तरीय नीति, निर्देशिका, मापदण्ड र योजनाहरू तयार गरी लागु गर्ने, गराउने ।
- (ख) सङ्घीय तथा प्रदेश सरकार अन्तर्गतका सम्बन्धित निकायहरू, गैर सरकारी संस्था, समुदाय, निजी क्षेत्र, शैक्षिक संस्था लगायतका सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने ।
- (ग) आफ्नो क्षेत्रभित्र सञ्चालित कार्यक्रम र परियोजनाहरूको अनुगमन, मूल्याङ्कन र अभिलेखिकरण गर्ने ।

(घ) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

(ङ) जलवायुजन्य विपद् व्यवस्थापन गर्नका लागि युवा स्वयंसेवक समिति गठन गरी परिचालन गर्ने ।

११. आर्थिक पक्ष

यो नीति कार्यान्वयन गर्न यसै नीतिको बुँदा ८.१२ मा उल्लेख गरिए बमोजिमका विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक स्रोतहरूको परिचालन गरिनेछ ।

१२. कानूनी व्यवस्था

(क) यो नीति कार्यान्वयन गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट आवश्यक कानून, रणनीति, कार्यनीति, निर्देशिका, कार्यविधि, दिग्दर्शन र योजना तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।

(ख) यो नीतिले निर्देशित गरे अनुसार विद्यमान स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना खाका, राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम, राष्ट्रिय रेड रणनीति, जलवायु परिवर्तन वित्तिय खाका तथा बजेट सङ्केत (Budget Code), हरित विकास रणनीति (Green Growth Strategy), लैङ्गिक जलवायु परिवर्तन कार्ययोजना (Gender Mainstreaming in Climate Change Action Plan) र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्य दस्तावेज परिमार्जन गर्नुका साथै जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी दीर्घकालिन रणनीति (Long Term Strategy) तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।

(ग) न्यून कार्बन आर्थिक विकास रणनीति तथा कार्बन व्यापार सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।

(घ) पेरिस सम्झौता मार्ग चित्र, राष्ट्रिय निर्धारित योगदान, राष्ट्रिय अनुकूलन कार्य योजना र पारदर्शिता खाका लगायतका दस्तावेजहरू तयार गरिनेछ ।

१३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

(क) यो नीतिको कार्यान्वयन सम्बन्धमा वन तथा वातावरण मन्त्रालयद्वारा राष्ट्रिय योजना आयोग र विभिन्न विषयगत निकायहरूको संलग्नतामा नियमित रूपमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनेछ ।

(ख) सरोकारवालाहरूको उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न, सहभागिता बढाउन र सूचनामा सहज पहुँच स्थापित गर्न पारदर्शिता तथा उत्तरदायित्व ढाँचा तयार गरिनेछ ।

(ग) वैदेशिक सहायतामा सञ्चालन हुने जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी आयोजना कार्यान्वयन गर्नु पूर्व सम्बन्धित संघ संस्थाले वन तथा वातावरण मन्त्रालयको समेत सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था लागू गरिनेछ ।

(घ) सरकारी निकाय तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन कार्यक्रमहरूको विवरण

वार्षिक रूपमा सङ्घको वन तथा वातावरण मन्त्रालयले सङ्कलन गरी एकीकृत प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

(ड) यो नीतिको पुनरावलोकन एवम् मूल्याङ्कन प्रत्येक पाँच वर्षमा गरिनेछ ।

१४. जोखिम

यो नीति कार्यान्वयन गर्न आर्थिक स्रोतको परिचालन, नवीन प्रविधिको उपयोग तथा सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय गर्ने जोखिम रहन सक्छ ।

१५. खारेजी

जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ खारेज गरिएको छ ।

